

УДК 336.663

Лазебник Л.Л., Прушківська Е.В.

ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ДЛЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ВПЛИВУ НА ГОСПОДАРСЬКУ СИСТЕМУ

Розкрито природу фінансових відносин і показано їх місце в економічному процесі з позиції як суб'єкта, який володіє владними повноваженнями й інформаційною базою щодо складових елементів господарської діяльності, так і об'єкта (через функціонування централізованих фондів грошових ресурсів) впливу на суспільно-економічний розвиток.

The nature of financial relations is discovered, their place in economic process from point of view both of subject, who owns imperious powers, information base concerning components of economic activity, and object (through functioning of the centralized funds of monetary resources) of influences on socioeconomic development is shown.

Дослідження об'єктивних передумов використання фінансових відносин в процесі державного економічного регулювання передбачає виявлення між управлінням фінансовими ресурсами та розвитком економіки внутрішньонеобхідних, причинно-наслідкових, сталих зв'язків. Це в свою чергу, зумовлює необхідність: по-перше, позиціонування фінансових відносин як відносин державного характеру; по-друге, доведення органічного зв'язку централізації грошових ресурсів з відтворювальними параметрами економічної системи.

Проблемам визначення ефективних механізмів державного впливу на економіку присвячена досить велика кількість досліджень в Україні. Такі вітчизняні вчені як Коваленко Л.О., Луніна І.О., Кваснюк Б.Є., Кіреєв С.І., Даниленко А.І., Ковалюк О.М., Геець В.М. та інші досить плідно працюють у царині проблем, пов'язаних з формуванням фінансового механізму національної економіки України. Проте, опанування сучасними фінансовими стимулами розвитку на сьогодні гальмується в тому числі і через відсутність єдності у поглядах щодо природи фінансових відносин, а відтак – і щодо теоретичних підвалин використання фінансових імпульсів для досягнення економічних результатів.

Метою даної роботи є обґрунтування тези щодо того, що ефективність формування та використання грошових коштів, які держава перерозподіляє через фінансову систему, з необхідністю визначає якість як поточних, так і довгострокових змін в економічній системі суспільства.

Оскільки ринкове господарство ґрунтується на економічній відокремленості, матеріальній зацікавленості у задоволенні виражених через попит суспільних потреб і конкурентному типі взаємовідносин між виробниками, важливого значення на мікрорівні набуває проблема зростання використовуваних коштів, збільшення обсягів прибутку, тобто, вартісний аспект руху ресурсів. Проте, внаслідок суспільного характеру виробництва потреби і можливості окремого товаровиробника в процесі загальних обмінно-оціночних процедур тісно пов'язані з аналогічними параметрами інших суб'єктів економічних відносин. Це призводить до того, що досягнення мети максимізації індивідуального доходу перебуває у прямій залежності від ступеня матеріально-грошової збалансованості не тільки в межах конкретного виробництва, але і в масштабах сполучених галузей, території і в цілому національної економіки.

Ринок є складовим елементом механізму життєдіяльності суспільства. Забезпечуючи природній спосіб взаємозв'язку між формуванням попиту і реалізацією пропозиції, він дозволяє учасникам економічного життя розв'язувати широке коло господарських проблем. Однак, досвід розвитку країн з ринковою економікою переконливо показав, що

ринку з усіма його перевагами не гарантує повного розв'язання притаманних йому суперечностей. Впливаючи, головним чином, на виробництво та обмін товарів, він невзможі самостійно врівноважувати наявну ієрархію особистих, колективних, групових, регіональних та суспільних інтересів і цінностей, не може забезпечити ресурсами виробництво всіх необхідних для функціонування та динамічного розвитку суспільства товарів та послуг.

Безперечний факт наявності в господарському механізмі, крім власне ринкової, ще однієї ланки, яка здійснює функції, що їх ринкова організація або взагалі неспроможна реалізувати, або виконує з меншим для суспільства ефектом, доводить доцільність централізованого втручання у суспільно-економічні процеси та спроможність суспільно-економічної системи допустити організуючий вплив певного господарського центру і сприймати його корегуючий вплив. Можливість здійснення цілеспрямованого макроекономічного регулювання реалізується шляхом функціонування такого спеціального суспільного інституту як держава. Держава організовує функціонування всієї суспільної системи, впливає на її розвиток, бере участь у формуванні макроекономічних пропорцій.

Система державного економічного регулювання як природний продукт суспільного розвитку (і, відповідно, її складові елементи) частково використовує ринкові атрибути. Вона є складовою як ринкового механізму саморегуляції, так і імперативного способу впливу на економічні параметри. Адже прямі та опосередковані державні організаційні акції проникають до системи ринкової організації виробництва, змінюючи її пріоритети. У цьому випадку держава впливає на вже регульований ринком економічний процес, деформуючи динаміку його саморегуляції, продукуючи кількісні і якісні перетворення. Внаслідок цього формується специфічний тип господарської організації – самоорганізація, яка здійснюється за участю адміністративної ініціативи. З іншого боку, ринкового впливу зазнає і державне економічне регулювання, яке все ширше використовує ринкові важелі, продукує принципово нові інструменти економічної політики, які забезпечують пряму участь держави у розробці та реалізації конкретних господарських проєктів (змішане фінансування, концесійні схеми, бюджетне інвестування, тощо), використовує ринкові методи оцінки витрачених коштів. Безпосередня участь держави в економіці одержує більш прозорі та інституціональні форми, які приходять на зміну безсистемних спроб втручання в господарське життя шляхом індивідуальних рішень щодо окремих підприємств чи секторів. Якщо з позиції поточної результативності природа використовуваних державою інструментів впливу на економіку не має принципового значення, то в стратегічному соціально-економічному аспекті очевидно, що ринкові й адміністративно-командні методи породжують принципово різні наслідки для економічної і соціальної стабільності і добробуту.

Для виконання покладених на неї функцій держава потребує матеріального забезпечення своєї діяльності. Оскільки в умовах товарного виробництва задоволенню переважної частини особистих, колективних і суспільних потреб передують рух грошей, ресурсні можливості для виробництва і розподілу суспільних товарів і послуг виникають в держави тільки за умови наявності спеціально призначених для цього грошових фондів. Процес же формування та використання державних фондів грошових коштів опосередковується фінансами, в основі яких лежать фінансові відносини.

Фінанси – це специфічна економічна категорія. Вона органічно пов'язана з рухом суспільних товарів та послуг, оскільки причиною їх виокремлення є об'єктивна необхідність виділення у складі економічного базису особливих перерозподільчих відносин, обумовлених фактом існування сукупних суспільних потреб. Фінанси обслуговують ту частину процесу подальшого цільового відокремлення раніше розподіленої вартості, результатом якої початково виступає формування, а потім – використання загальнодержавних фондів грошових коштів. Виконання державою обов'язків провідного суб'єкта з надання суспільних товарів і послуг

уможлиблюється на підставі оформленого в законодавчому порядку і головним чином обов'язкового, а не добровільного відчуження доходів суб'єктів відтворення та наступного цільового використання загальнодержавних коштів, яке здійснюється знову ж таки на підставі відповідних юридичних норм. Тому фінанси – це особлива сукупність грошових відносин, особливий елемент економічного базису суспільства, зміст якого завжди виражається в імперативній формі. Від інших вартісних категорій (гроші, прибуток, кредит, ціна, тощо) вони відрізняються можливістю функціонувати тільки як відносини державного владного характеру. Відповідно, достатньою для існування фінансів умовою є присутність в суспільно-економічній системі держави, яка організаційно забезпечує можливість виконання фінансовими відносинами свого суспільного призначення.

Таблиця 1

**Зведений бюджет України у 1992 – 2005 роках
(за даними Державного Казначейства України)***

	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/ профіцит (+)	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/ профіцит (+)
	Млрд. крб.			У відсотках до ВВП		
1992	1227,5	1919,7	-692,2	24,4	38,1	-13,7
1993	49621,8	57248,7	-7626,9	33,5	38,6	-5,1
1994	523092,6	630647,0	-107554,4	43,5	52,4	-8,9
	Млрд. грн.					
1995	20,7	24,3	-3,6	38,0	44,6	-6,6
1996	30,2	34,2	-4,0	37,0	41,9	-4,9
1997	28,1	34,3	-6,2	30,1	36,7	-6,6
1998	28,9	31,2	-2,3	28,2	30,4	-2,2
1999	32,9	34,8	-1,9	25,2	26,7	-1,5
2000	49,1	48,1	1,0	28,9	28,3	0,6
2001	54,9	55,5	-0,6	26,9	27,2	-0,3
2002	61,9	60,3	1,6	27,4	26,7	0,7
2003	75,3	75,8	-0,5	28,2	28,4	-0,2
2004	91,5	102,51)	-11,0	26,5	29,71)	-3,2
2005²⁾	134,2	142,01)	-7,8	31,6	33,41)	-1,8

¹⁾ Включаючи кредитування з вирахуванням погашення

²⁾ Оперативні дані

* Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У табл.1 наведено дані щодо обсягу та питомої ваги коштів, які були розподілені в Україні через зведений бюджет у 1992–2005 рр. В середньому доходна частина зведеного бюджету за вказаний період була на рівні 30,7% від ВВП, а витратна – 35,6%, що свідчить про те, що в Україні суттєва частина ВВП перерозподіляється через бюджет. Така тенденція є характерною для розвинутих країн. Однак, країна, що розвивається, на думку фахівців, у сучасному світі повинна мати нижче бюджетне навантаження на економіку, порівняно із більш розвинутими країнами світу. Так, І.Луніна зазначає, що у 1985–1987 та 1995–1997 рр. рівень державних доходів у промислово розвинутих країнах становив у середньому 36,6 і 37,9 % ВВП, а в країнах, що розвиваються, - відповідно – 17,5 та 18,2 % ВВП [1,с.19].

Об'єктивні передумови цілеспрямованого використання фінансів для регулювання господарських параметрів зумовлені їх економічною природою і проявляються у виконуваних досліджуваною категорією функціях. За допомогою фінансів як проміжної ланки між розподілом і виробничим споживанням може бути забезпечений першочерговий розвиток прогресивних секторів економіки, обмежуватись діяльність монополій, пом'якшуватись втрати від прорахунків в оцінці ринкової кон'юнктури, регулюватись рівні виробництва та безробіття, підтримуватись соціальний захист населення.

Водночас, міра та напрямки реалізації вказаних об'єктивних передумов використання фінансових відносин для регулювання суспільного відтворення залежать від того, в яких конкретно-історичних організаційно-правових формах матеріалізується їх зміст. Відмінності у змісті фінансових відносин в різних країнах впливають із специфіки конкретно-історичного (економічного, політико-правового, соціокультурного) середовища, що спричиняє різноманітність розв'язування у певних період завдань.

З огляду на конкретну соціально-економічну та політичну ситуацію й наявну стратегію соціально-економічного розвитку країни використання фінансових відносин може передбачати різний рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту держави, більший чи менший рівень централізації фінансових ресурсів, посилення чи послаблення регламентації використання бюджетних коштів, пріоритетністю бюджетного інвестування певних сфер, тощо. Потенційні регулюючі можливості фінансів перетворюються на реальну дійсність завдяки певним видам доходів і витрат держави, забезпечення реалізації яких дає підстави для аналізу економічної ситуації, що склалась в господарстві в цілому, чи в певній його сфері (рис.1).

Рис.1. Взаємозв'язок доходів та витрат держави з функціонуванням господарської системи країни

Аналізуючи компоненти практичних механізмів реалізації регулюючих можливостей фінансів, варто виявити основу фінансового впливу на макроекономічні параметри. Для цього доцільно зконцентрувати увагу на державних витратах, які відображають причини функціонування досліджуваної категорії. Державні витрати є формою втілення економічних відносин, пов'язаних з розподілом і використанням за різними напрямками грошових коштів держави. Кількісні (обсяг) та якісні (призначення) характеристики таких витрат обумовлюються низкою чинників: рівнем розвитку та адміністративно-територіальним устроєм країни, природою та функціями держави, розгалуженістю її зв'язків з економікою та соціальною сферою, способами надання коштів, традиціями, тощо.

Для поглибленого з'ясування ролі досліджуваних витрат у перебігу макроекономічних процесів їх доцільно структурувати за низкою критеріїв. Так, якщо витратам протистоять виражені в товарах або праці послуги, то відбувається своєрідна трансформація потоків державних грошових коштів в інші блага, в зв'язку з чим такі витрати відносять до трансформаційних. Серед них виділяють державне споживання (заробітна плата працівників державного сектору, платежі за товари, придбані державою для задоволення поточних потреб, дотації певним видам виробництв, обслуговування державного боргу, міжбюджетні субсидії та позики, призначені для наведених тут цілей) та державні інвестиції (вкладення в основний капітал і приріст оборотних фондів державних підприємств і організацій, інвестиційні субвенції, формування державних резервів, надання довгострокових бюджетних кредитів). Трансформаційні витрати в умовах обмеженості економічних ресурсів безпосередньо змінюють обсяги випуску товарів та послуг, тобто, впливають на структуру сукупної пропозиції.

Виплачуючи різноманітні пенсії та допомогу, держава здійснює пряму передачу коштів (трансферт) від платників податків до одержувачів цих виплат, коригуючи тим самим розподіл сумарного доходу суспільства між його членами. Сам обсяг бюджетних видатків на виплату трансфертів визначається тим, яке значення вкладається у конкретній країні в таку мету бюджетної політики, як справедливість розподілу доходів. Надання державних послуг з соціального захисту може мати універсальний характер, тобто надаватись усім без винятку громадянам, доходи яких диференціюються через систему оподаткування (як у Австрії, Німеччині, Скандинавських країнах, Швейцарії), або вибіркового характеру, тобто поширюватись тільки на осіб, які їх потребують, оскільки не можуть піклуватись про себе самотійно [2].

В Україні у 2005 році спостерігалось прискорене – порівняно навіть із заробітною платою – зростання соціальної допомоги (табл. 2). Негативними наслідками цього стало підвищення тиску на зростання цін та зниження стимулів до праці.

За критерієм диференціації потреб на поточні та перспективні, державні витрати поділяються на поточні (державне споживання та трансферти) та капітальні (державне інвестування), що має істотне значення для оцінки впливу фінансів на економічну динаміку. До поточних відносяться зарплата працівників бюджетної сфери, витрати на придбання товарів і послуг для державних потреб. До капітальних витрат або інвестицій – витрати на придбання новостворених активів, що є частиною валових інвестицій в поточному періоді. Розподіл державних витрат на поточні та капітальні пов'язаний зі спробами надання більшої прозорості бюджетному процесу і встановлення меж фіскальної відповідальності різних частин уряду. Державні інвестиції відіграли свого часу вирішальну роль у становленні повоєнних економік Німеччини, Японії, Франції та Китаю останні 25 років. Безпосередня участь держави у здійсненні інвестицій може відбуватися в таких напрямках, як: фінансування цільових бюджетних програм; фінансування інвестиційних проектів за рахунок бюджетних коштів; фінансування за рахунок бюджетних коштів об'єктів будівництва і об'єктів технічного переоснащення для державних потреб; надання державних гарантій за

інвестиційними проектами, які фінансуються міжнародними фінансовими організаціями; надання допомоги в оплаті кредитних коштів по інвестиційних проектах, які фінансуються міжнародними фінансовими організаціями; проведення експертизи інвестиційних проектів, при реалізації яких використовуються державні кошти; контролювання процесу реалізації інвестиційних проектів, що виконуються шляхом використання бюджетних коштів; випуск облігаційних та гарантованих державою цільових позик; розвиток приватно-державного партнерства при здійсненні державних інвестицій. В Україні у 2005 році суттєво зменшилась інвестиційна складова бюджетних видатків. Усього, за оцінками Кабінету Міністрів України, бюджетні капіталовкладення було скорочено приблизно на 4 млрд грн. За 2005 р. їх частка склала 8,5% видатків бюджету проти 18,4% у 2004 р. [3]. Авторитетна українська дослідниця з фінансової проблематики І.Луїна зазначає, що процеси першочергового скорочення інвестиційних видатків у критичних ситуаціях є характерними не тільки для України. В багатьох європейських країнах оздоровлення системи державних фінансів відбуваються, в першу чергу, за рахунок зменшення інвестиційної складової бюджетних видатків, оскільки бюджетні інвестиції – найбільш уразливий вид видатків через те, що їх скорочення у короткостроковому періоді є найменш помітним для виборців. Але така тенденція є негативною з позиції забезпечення перспектив економічного розвитку країни, оскільки змушує основу для зростання ВВП і збільшення доходів населення. Зазначимо, що державні видатки можуть позитивно впливати на темпи зростання економіки, але їх обсяг є менш важливим порівняно з функціональною структурою, яка визначає напрями використання бюджетних ресурсів та очікуваний рівень їх віддачі. В контексті цього безумовним позитивом можна вважати виділення у державній бюджетній політиці 2006–2007 рр. переорієнтація капітальних видатків бюджету насамперед на створення інформаційно-комунікаційної, транспортної та комунальної інфраструктури як складових формування сприятливого інвестиційного та підприємницького середовища. Світовий досвід показує, що розвиток інфраструктури завдяки державним інвестиціям сприяє збільшенню обсягів приватних інвестицій та створює умови для підвищення економічної активності в країні.

Таблиця 2

Доходи населення України*

	2001		2002		2003		2004		2005	
	млн.грн.	млн.грн.	% до попер. року	млн.грн.	% до попер. року	млн.грн.	% до попер. року	млн.грн.	% до попер. року	
Доходи - всього	157996	185073	117	215672	117	274241	127	370636	135	
в тому числі:										
заробітна плата	67389	78950	117	94608	120	117227	124	158163	135	
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	56814	67286	118	78028	116	104829	134	147513	141	

* Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, узагальнення теоретичних положень економічної науки щодо фінансових відносин, дозволяє зробити ряд висновків відносно їх використання для впорядкування економічних процесів. По-перше, в умовах співіснування держави та ринку фінанси є тією основою, яка забезпечує рівновагу всіх господарських процесів, і яка побудована на компромісі їх учасників. Більшість завдань, які стоять перед системою державного економічного регулювання, розв'язується за участю фінансів. По-друге, з економічної позиції фінансове регулювання, що здійснюється в процесі витрат коштів державних грошових фондів, ґрунтується на об'єктивно притаманних фінансам коригуючих властивостях змінювати розміри і пріоритети сукупного попиту, впливати на обсяг нагромадження та структуру сукупної пропозиції, коригувати розподіл сукупного доходу суспільства між його членами. По-третє, реформування системи державних фінансів – ключовий напрямок процесів трансформації української економіки. Розроблення ефективних методів фінансової політики є надзвичайно важливим у контексті створення умов для інноваційного розвитку України і має стати предметом подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Література

1. Стратегія фінансової політики держави у перехідній економіці / За ред. д-ра екон. наук І.О.Луніної – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 2004. – 116 с.
2. Луніна І. Політичні та економічні фактори зміни рівня державних видатків // Економіка України. – 2004. - № 6. – с.12-19.
3. Електрон. ресурс. – Спосіб доступу : URL. http://www.president.gov.ua/news/data/6_5921.html - 30к

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Задосю А.О. 14.03.06*

*Надійшла до редакції
28.02.06*